

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми **«КОРЕКЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЕСТЕТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ У СТАРШИХ КЛАСАХ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ»**

Виконала:
студентка KorOs1-M19z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Токар Галина Дмитрівна

Керівник:
Грубляк В.В.,
кандидат медичних наук, доцент

Рецензент:
Докучина Т.О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри корекційної педагогіки
та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ	6
1.1. Характеристика компонентів естетичної свідомості та естетичної діяльності особистості.....	6
1.2. Особливості психічного розвитку учнів з порушеннями інтелекту, які визначають корекційні функції естетичного виховання.....	12
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ ВИХОВАНOSTІ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	30
2.1. Методика вивчення формованості художньо-естетичної вихованості в учнів з порушеннями інтелекту.....	30
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	37
Висновки до другого розділу.....	46
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	47
3.1. Структурні компоненти механізму реалізації корекційних функцій естетичного виховання в спеціальній школі.....	47
3.2. Корекційна спрямованість естетичного виховання учнів старших класів з порушеннями інтелекту.....	62
Висновки до третього розділу.....	69
ВИСНОВОК	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з найважливіших тенденцій сучасної державної політики в розвитку освіти України є розв'язання проблем, де ключовим пріоритетом і цінністю, суб'єктом життя і культури є дитина. Про це наголошується в законах України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття)», Національній доктрині розвитку освіти України, Державній програмі «Учитель», Національній державній комплексній програмі естетичного виховання тощо.

Під впливом нових ціннісних орієнтирів гуманістично зорієнтована педагогіка приділяє значну увагу питанням виховання дітей з психофізичними вадами з метою формування активної, всебічно розвиненої особистості, підготовленої до життя та посильної участі в суспільно корисній праці, особистості, здатної до успішної адаптації та соціалізації (І.Бех, В.Бондар, О. Вержиховська, Н.Денисенко, В.Засенко, А.Колупаєва, С.Максименко, С.Миронова, Т.Сак, В.Синьов, В.Тарасун, Л.Фомічова, О.Хохліна, М.Шеремет, М.Ярмаченко та ін.). Особливі труднощі в досягненні цієї мети об'єктивно виникають у діяльності спеціальної школи, де навчаються діти з порушеннями інтелекту.

У вітчизняній корекційній психопедагогіці розвиток дитини з порушеннями розумової сфери розглядається з позиції нерозривного зв'язку інтелекту та особистості у цілому (К.Ардобацька, В.Бондар, Л.Вавіна, А.Висоцька, І.Єременко, А.Капустін, В.Липа, С.Миронова, В.Синьов, Н.Стадненко, О.Хохліна та ін.). В останні роки вчені все більше акцентують увагу на необхідності переосмислення співвідношення освітніх здобутків дитини з порушеннями інтелекту й досягнень у галузі її духовно-культурного розвитку, створення сприятливих умов для виховання кожної особистості з максимальною індивідуалізацією, розвитку і корекції її самосвідомості.

У наукових працях Г.Дульнєва, І.Єременка, В.Липи, В.Мачіхіної, Т.Пороцької наголошується на важливості естетичного виховання учнів з порушеннями інтелекту. Автори розглядають естетичне виховання як невід'ємну частину корекційно-виховного процесу спеціальної школи, вказують на органічні внутрішні зв'язки естетичного виховання з моральним, трудовим та іншими складовими виховання і необхідність наявності естетичного у всіх сферах життя школярів. Актуальність і недостатня розробленість вище зазначених питань зумовили вибір теми дипломної роботи магістра **«Корекційна спрямованість естетичного виховання у старших класах спеціальної школи»**.

Мета дослідження: здійснити цілісний аналіз проблеми реалізації корекційних функцій естетичного виховання в спеціальній школі, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити систему корекційно спрямованого педагогічного керівництва особистісно-естетичним розвитком учнів старших класів з порушеннями інтелекту.

Об'єкт дослідження: естетичне виховання в системі спеціальної освіти дітей з порушеннями інтелекту.

Предмет дослідження: сутність і зміст корекційних функцій естетичного виховання та механізм їх реалізації в старших класах спеціальної школи.

Гіпотеза дослідження: цілісний аналіз проблеми реалізації корекційних функцій естетичного виховання в спеціальній школі, правильно підібрана система корекційно спрямованого педагогічного керівництва процесом естетичного виховання розвиває особистісно-естетичну вихованість учнів старших класів з порушеннями інтелекту.

Для реалізації поставленої мети було окреслено такі **завдання дослідження:**

1. З'ясувати теоретичні основи естетичного виховання учнів спеціальної школи.
2. Провести емпіричне вивчення сформованості особистісно-естетичного розвитку учнів з порушеннями інтелекту.

3. Розробити сутність і зміст корекційних функцій естетичного виховання та механізм їх реалізації в старших класах спеціальної школи.

Методи дослідження: аналіз, систематизація, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему; узагальнення загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури для з'ясування теоретико-методичних засад естетичного виховання особистості та виявлення основних підходів до проблеми реалізації його корекційних функцій в спеціальній школі; спостереження за навчально-виховним процесом спеціальної школи, аналіз продуктів практично-естетичної діяльності учнів, бесіди, анкетування, опитування практичних працівників, критичний аналіз шкільної документації констатувальний та формувальний експерименти, кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Комунальний заклад «Чернівецька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 3».

Теоретична значущість полягає у з'ясуванні теоретичних основ естетичного виховання учнів спеціальної школи.

Практичне значення полягає в емпіричному вивченні сформованості особистісно-естетичного розвитку учнів з порушеннями інтелекту; розробці сутності та змісту корекційних функцій естетичного виховання та механізм їх реалізації в старших класах спеціальної школи.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Корекційна спрямованість естетичного виховання у старших класах спеціальної школи».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-експериментальне дослідження проблеми корекційної спрямованості естетичного виховання у старших класах спеціальної школи дало нам змогу сформулювати наступні висновки.

Для старшого шкільного віку характерна усталена система духовних потреб, які стають спонукальною силою пізнання та творчості. Розширюється естетичний кругозір. Юнаки й дівчата вирішують нові для них завдання соціального дорослішання і знаходження свого місця у світі дорослих. Цей процес вміщує формування цілісної ідентичності й відносної незалежності, автономності особистості. Мислення старшокласників вимагає здатності формулювати, перевіряти й оцінювати гіпотези, воно припускає маніпулювання не лише відомими елементами, які можна перевірити, але й такими, які потрібно дослідити. У старшокласників зростає здатність планувати стратегію життя й передбачати кінцевий результат.

Аналіз структурних компонентів естетичної свідомості й естетичної діяльності, вікових особливостей естетичних якостей старшокласників з типовим розвитком допоможуть нам визначити характерні особливості особистісно-естетичного розвитку учнів з порушеннями інтелекту.

Аналіз спеціальної літератури свідчить про те, що наведені особливості психічного розвитку учнів з порушеннями інтелекту значно ускладнюють їхній особистісно-естетичний розвиток, але вони не є стабільними. Майже всі літературні джерела з цього питання свідчать про те, що під впливом цілеспрямованої корекційно-виховної роботи в школярів з порушеннями інтелекту виявляється позитивна вікова динаміка розвитку особистісно-естетичних якостей. З огляду на все вищенаведене вважаємо, що середній і старший шкільний вік учнів з порушеннями інтелекту є сприятливим періодом для особистісно-естетичного розвитку за умови ефективного реалізації корекційних функцій естетичного виховання, оскільки саме в цей період наявні всі передумови для формування в

школярів цієї категорії свідомого й адекватного емоційно-естетичного ставлення до естетичної дійсності та мистецтва.

Незважаючи на те, що соціальний досвід учнів з порушеннями інтелекту уможливорює усвідомлення елементарних художньо-естетичних знань (у процесі навчально-виховної роботи, під час сприймання художніх творів, перегляду кінофільмів, телепрограм, спілкування з дорослими, відвідування театрів, музеїв тощо), ці знання в більшості школярів всіх вікових категорій безсистемні, неповні, поверхові, учні не можуть використати їх під час вирішення пізнавальних завдань, самостійно виділити суттєві ознаки, встановити логічні зв'язки. Відповіді учнів ми розділили на 4 групи.

Якість естетичних суджень в учнів з порушеннями інтелекту неоднакова та залежить як від року навчання, так і від рівня актуального розвитку. Інформація про діяльності учнів, формування в них адекватно мотивованих морально художньо-естетичні цінності та їх роль у житті людини несистематизована, спонтанна, школярі не уміють логічно й адекватно її використовувати, вона не закріплена емоційно, а це значить – необхідні спеціальні прийоми активізації пізнавальної -естетичних суджень-оцінок, розвитку пізнавальної самостійності, критичності мислення тощо. Лише за таких умов знання стануть усвідомленими, міцними й повними (у межах зони найближчого розвитку) і служитимуть на користь особистості, сприятимуть її духовному розвитку особистості та інтеграції до сучасної системи соціальних відносин.

Механізм реалізації корекційних функцій естетичного виховання в старших класах спеціальної школи розглядаємо як системну взаємодію структурних компонентів: змістовно-цільових (цілі, функції, принципи, завдання, зміст корекційно-виховної роботи); функціонально-процесуальних (етапи, форми, методи і прийоми, умови, способи взаємодії вчителя й учнів); оцінно-результативних (критерії, показники).

Механізм реалізації корекційних функцій естетичного виховання в старших класах передбачав врахування як наявного рівня інтелектуального й емоційного розвитку школярів, так і їхніх потенційних можливостей щодо оволодіння

знаннями та прийомами розумової діяльності, збагачення емоційно-чуттєвої сфери, необхідних для розвитку здатності усвідомлювати сутність естетичних явищ дійсності і мистецтва й робити адекватно мотивовані емоційно-естетичні оцінки, максимального розвитку творчих здібностей і нахилів учнів, формування соціально позитивних ціннісних орієнтацій. Дія механізму має спрямовуватися на площину особистісно-естетичного розвитку школярів за такими основними напрямками:отребово-мотиваційний: формування інтересу й потреби спілкування з художньо-естетичними явищами дійсності; когнітивний: активізація, корекція і спеціальна спрямованість інтелектуальної діяльності; систематизація та послідовне поглиблення елементарних художньо-естетичних знань та умінь: осягати замисел, закладений автором у творі мистецтва, виділяти в змісті художнього твору суттєві ознаки, розуміти значення основних засобів виразності, встановлювати логічні зв'язки між формою й змістом художнього образу; почуттєво-аксіологічний: розвиток елементів сенсорної культури (чуття кольору, форми, ритму, симетрії, пропорції, розмірів тощо; розрізнення тонкощів кольорових відтінків; почуття інтонаційних відтінків мови і музики тощо); формування та розвиток здібності до естетичного переживання (співпереживання), адекватності проявів емоційних реакцій у процесі сприймання художньо-естетичних явищ, стимулювання емоційно-ціннісного ставлення до них; розвиток усвідомленості, адекватності та самостійності оцінних суджень; дієво-практичний: формування й удосконалення практичних умінь і навичок у різних видах практичної художньо-естетичної діяльності; залучення до активної діяльності щодо створення та збереження краси навколо себе й у самому собі; розвиток спостережливості, образного мислення, елементів уяви, самостійності в процесі вирішення практично-творчих завдань.

розроблений механізм реалізації корекційних функцій естетичного виховання в старших класах спеціальної школи забезпечує усвідомлене оволодіння учнями з порушеннями інтелекту художньо-естетичними знаннями, активізацію пізнавальної і практично-естетичної діяльності, збагачення емоційно-почуттєвої сфери, поглиблення особистісної мотивації й поступове зростання

рівня самостійності, здатність до прояву елементів творчості в процесі сприймання та відтворення художньо-естетичних явищ дійсності й мистецтва. Навчити учнів старших класів з порушеннями інтелекту бачити красу навколишньої дійсності, привернути їхню увагу, зацікавити, захопити, примусити відчувати й захотіти пізнавати цю красу, розуміти її та відтворювати на елементарному рівні – в цьому й полягає суть системи взаємопов'язаних організаційних форм, методів, етапів корекційно-виховної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аболина Т. Г., Миропольская Н.Е. Эстетическое воспитание в школе. К.: Вища школа, 1987. 96 с.
2. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: учебн. пос. для студ. сред. и высш. пед. учебн. заведений / ред. Е.А.Медведева, И.Ю.Левченко, Л.Н.Комиссарова, Т.А.Добровольская. М. : Педагогика, 2001. 246 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: наук. видання. К.: Либідь, 2003. 344 с.
4. Білоус Т.О. Корекційна спрямованість музично-рітмічних занять у спеціальній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.03. К.: 2000. 18 с.
5. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навч. посібник. К.: Наш час, 2005. 176 с.
6. Вавіна Л.С. Розвиток зв'язного мовлення учнів 5-х – 9-х класів допоміжної школи: науково-методичний посібник . К.: 2001. 144 с.
7. Валце М. Эстетическое воспитание учащихся вспомогательной школы в процессе изучения природы родного края: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук. М., 1988. 20 с.
8. Верб М.А. Эстетические потребности и духовное развитие личности. Л.: Знание, 1981. 36 с.
9. Вержиховська О.М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з особливостями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2013.372с.
10. Вержиховська О.М., Рудзевич І.Л. Теорія і методика виховання дітей в спеціальній школі: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет Імені Івана Огієнко, 2016.292с.

11. Висоцька А. Вивчення особливостей корекційно-виховного процесу у спеціальних школах-інтернатах. *Дефектологія*. 2001. №2. С.13-17.
12. Висоцька А.М. Громадянське виховання в молодших класах допоміжної школи (в позаурочний час): методичний посібник. К. : Освіта, 2004. 96 с.
13. Висоцька А.М. Формування соціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів: науково-методичний посібник . Слов'янськ : Видавничий центр «Маторін», 2004. 165 с.
14. Виховання естетичної культури школярів: навчальний посібник / укл. І.А.Зязюн, Н.Є.Миропольська, Л.О.Хлебнікова та ін. К.: ІЗМН, 1998. 156с.
15. Вінкельман Й.Й. Про художній ідеал прекрасного: збірник. К.: Мистецтво, 1990. 307 с.
16. Волошина Н.Й. Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.01, 13.00.02. К., 1995. 72 с.
17. Волощук І.С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості. К.: Педагогічна думка, 1998. 160 с.
18. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе: пособие для учителей и студентов дефектологических факультетов пед. ин-тов / под. ред. В.В.Воронкова. М.: Школа-Пресс, 1994. 416 с.
19. Воспитательная работа во вспомогательной школе / ред. В.Ф.Мачихина. М.: Просвещение, 1980. 163 с.
20. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Основы дефектологии. М.: Педагогика, 1983. Т. 5. 368 с.
21. Голінська Т.М. Естетичний розвиток молодших школярів засобами синтезу мистецтв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07. Херсон, 2005. 20 с.

- 22.Джола Д.М., Щербо А.Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів. К., Львів : ІЗМН, 1998. 390 с.
- 23.Дмитрієва І.В. Бесіди з образотворчого мистецтва в середніх класах допоміжної школи: навч.-метод. посібник. Слов'янськ : Видавничий центр «Маторін», 2004. 111 с.
- 24.Дмитрієва І.В. Програма факультативного курсу «Світ мистецтва» для 6 – 9-х класів допоміжної школи. Слов'янськ : Видавничий центр «Маторін», 2007. 52 с.
- 25.Дмитрієва І.В. Методичний посібник для факультативного курсу «Світ мистецтва» у 6 – 9-х класах допоміжної школи. Слов'янськ : Видавничий центр «Маторін», 2007. 326 с.
- 26.Дульнев Г.М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе: пособие для учителей / ред. Т.А.Власова, В.Г.Петрова. М.: Просвещение, 1981. 176 с.
- 27.Евтушенко И.В. Музыкальное воспитание умственно отсталых детей-сирот: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 144 с.
- 28.Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. К.: Вища школа, 1985. 326 с.
- 29.Єнтіс Л. Формування у підлітків художньо-творчих інтересів засобами декоративно-прикладного мистецтва: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05. К., 1997. 27 с.
- 30.Зязюн І.А. Виховання естетичного сприйняття / за ред. І.А.Зязюн, А.С.Канарський. К.: Т-во «Знання» , 1988. 52 с.
- 31.Изотова Е.И. Эмоциональная сфера ребенка: теория и практика / ред. Е.И.Изотова, Е.В.Никифорова. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 288 с.
- 32.Исаев Д.Н. Умственная отсталость у детей и подростков. СПб.: Речь, 2003. 391 с.
- 33.Капустин А.И. Коррекционно-развивающие функции наглядности в обучении учащихся вспомогательных школ. М.: Прометей, 1989. 210 с.

- 34.Кашенко В.П. Педагогическая коррекция: исправление недостатков характера у детей и подростков: пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. Заведений. М.: Изд. центр «Академия», 2000. 304 с.
- 35.Квітка Н.О. Фольклор в інтеграційному процесі комплексної взаємодії різних видів мистецтва в спеціальній школі. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*: наук.-метод. зб. / ред. В.І.Бондар, В.В.Засенко. К.: Наук. світ, 2006. С.115-118.
- 36.Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади: монографія. К.: Педагогічна думка, 2007. 458 с.
- 37.Кононенко Т.М. Естетичні почуття та процес гуманізації особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук. К., 1992. 29 с.
- 38.Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. / за ред. Л.М.Проколієнко. К.: Радянська школа, 1989. 608 с.
- 39.Кот М.З. Естетичне виховання учнів допоміжної школи. Теорія і методика виховної роботи у спеціальній школі. К. : Освіта, 1998. 181с.
- 40.Кравець Н.П. Особистісний розвиток молодших школярів з порушеннями інтелекту в умовах сім'ї засобами художньої літератури. *Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам: книга 3* / Л.С.Вавіна, А.М.Висоцька, В.В.Жук та ін. / ред. В.І.Бондар, В.В.Засенко. К.: Наук.світ, 2006. С.154-174.
- 41.Кузава І.Б. Формування художньо-естетичних інтересів у дітей із затримкою психічного розвитку: автореф. дис. на здобуття науковго ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.03. К., 2004. 21 с.
- 42.Куненко Л. Корекційна спрямованість музично-естетичної діяльності сліпих молодших школярів у позаурочний час: автореф. дис. на здобуття науковго ступеня канд. пед. наук: спец.13.00.03 . К., 1999. 20 с.

43. Лазарева В. Музыкально-ритмические занятия на уроках пения и музыки в начальных классах вспомогательной школы. *Дефектология*. 1990. №5. С. 23-29.
44. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл: Изд. центр «Академия», 2004. 346 с.
45. Лещенко М.П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання. К. : Освіта, 1996. 192 с.
46. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики: учебное пособие. Донецк: ТОВ «Лебідь», 2002. 327 с.
47. Матвеева М.П., Миронова С.П. Корекційна робота у системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: навч.-метод. посібн. Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту, 2005. 164 с.
48. Мерсиянова Г.Н. Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы. К.: Рад. школа, 1985. 81 с.
49. Миронова С. П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту: монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. 304 с.
50. Миропольська Н. Уроки художньо-естетичного циклу в школі: навчання і виховання: навчальний посібник. / укл. Н.Миропольська, С.Ничкало, В.Рагозіна, Л.Хлебнікова, В.Шахрай. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 240 с.
51. Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития: (Олигофренопедагогика): учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / ред. Б.П.Пузанов, Н.П.Коняева, Б.Б.Горский и др. М.: Изд. центр «Академия», 2000. 272 с.
52. Основы специальной дидактики / за ред. І.Г.Єременко. 2-е вид., перероб. К.: Рад. шк., 1986. 200 с.
53. Основы коррекционной педагогики: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / ред. А.Д.Гонеев, Н.И.Лифинцева, Н.В.Ялпаева. М.: Изд. центр «Академия», 1999. 280 с.

54.Плешканівська Г.М. Естетичне виховання засобами живопису в спеціальній школі.: наук.-метод. зб. / за ред. М.Д.Ярмаченко. К.: Рад. школа, 1982. 168с.

55.Пороцкая Т.И. Работа воспитателя вспомогательной школы. М.: Просвещение, 1984. 176 с.

56.Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія: навч. посібник / за ред. С.П.Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. університет, інф.-видавн. відділ, 2004. 220 с.

57.Синев В.Н. Коррекция интеллектуальных нарушений у учащихся вспомогательной школы: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра пед. Наук. М., 1988. 45 с.

58.Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини: підручник / укл. В.М.Синьов, М.П.Матвеева, О.П.Хохліна. К.: Знання, 2008. 359 с.

59.Спеціальна психологія. Тексти: Ч.1.: навч. посібник / ред. М.П.Матвеева, С.П.Миронова. Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту, 1999. 158 с.

60.Спеціальна психологія. Тексти: Ч.2.: навч. посібник. / ред. М.П.Матвеева, С.П.Миронова. Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту, 2001. 140 с.

61.Тарасенко Г. Зв'язок естетичного і екологічного виховання та підготовка вчителя: шляхи реалізації. *Рідна школа*. 2000. № 1. С.71-74.

62.Яковлева І.В. Корекційна спрямованість розвитку сліпих дітей на уроках образотворчого мистецтва. *Наша школа*. 2003. №6. С.11-13.